

NAMIK DOKLE
VAJZAT E MJEGULLËS
ROMAN

BOTIMET TOENA

Namik Dokle

Vajzat e mjegullës

roman

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2015

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo

Redaktore: Anrila Spahija

Përkuqdesja grafike *dhe* kopertina: Albana Gega

ISBN 978-9928-205-04-9

© Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi i materialeve që përmban ky libër me asnjë mjet apo formë, as me fotokopje, as pjesërisht, pa lejen me shkrim të Botimeve Toena.

Botimet TOENA

Rr. "M. Gjollësia", K. Postare 1420, Tiranë

Tel.: + 355 4 22 40 116; 22 58 893

Fax: +355 4 22 40 117

E-mail: redaksia@toena.com.al

botimet.toena@gmail.com

[Http://www.toena.com.al](http://www.toena.com.al)

*Nënës,
më shumë se gjithkujt.*

Jesene mëgle panale
Putnicam putoj kazhujet...

Ranë mjegullat e vjeshtës,
Udhëtarëve udhët u tregojnë...

KËNGË GORANE

PJESA E PARË

1.

Edhe sot, kur kanë kaluar pesëdhjetë e shtatë vjet, në gjithë qenien time përsillet ajo piskamë e egër, e trishtë dhe hakmarrëse, që e preu natën mespërmes dhe i bëri një, qiell e tokë. Yjet u fikën në çast dhe unë mbeta i vetmuar në errësirë, duke u dridhur nga diçka që shkonte përtej tmerrit. Po shihja një ëndërr atë mëngjes të ftohtë dimri, kur dita ende kishte frikë të hapte sytë; një ëndërr të çuditshme që më kishte futur mornica në trup, megjithëse isha pranë një zjarri të madh. I prekja flakët me duar, afrohesha, por sa më shumë u avitesha, aq më tepër mërdhija. Hyra i tëri mes flakëve dhe përsëri asgjë, ftohtë... ftohtë. Në çastin kur u rrasa mes zjarrit të ftohtë, dëgjova piskamën që s'kuptohej nga vinte, nga toka apo nga qielli. Dola në kjostër¹ bash kur u fikën të gjithë yjet nga frika e asaj ulërimë therëse dhe dridhesha i tëri, pa kuptuar se ku kishte shkuar dera e dhomës. “Futu brenda shpejt!” më thirri babai dhe më tërhoqi si një trastë me bar të njomë. Nëna më mbuloi në shtrat me përkujdesje, por unë nuk u ikja dot të dridhurave që më ndiqnin nëpër trup, deri në brendësi të kraharorit. “Çfarë ishte?”, pyeti nëna. “Arushat”, tha babai. “Po vajtojnë nënën e vrarë... do ta gjejë ndonjë bela këtë fshat që vrau arushën.”

1. Kjostër – hajat.

Këto fjalë më drodhën edhe më shumë se ulërima e arushave jetime. Ato tashmë kishin pushuar, ose ishin futur në thellësi të ahishtës, por piskama e tyre ende sillej brenda meje dhe, s’di pse, më dukej sikur kokërdhokët do të më kërcenin nga sytë e do të pëlçisnin mbi tokë. Babai rrëmbeu gërshërët, me të cilat qethnim delet, dhe doli gjysmë i veshur nga shtëpia. Unë kapa duart e nënës dhe pata frikë t’i lëshoja, derisa u kthye babai. Ai i zgjati nënës diçka të zezë e të vockël, sa një gisht fëmije të porsalindur dhe me zë të ngjirur i tha:

“Bëja një bazibén me këtë”.

“Çfarë, çfarë është kjo?”

“Thoi i Arushës”, tha babai. “Qepja në një kind dhe varja te mitani¹. Do t’i largohet frika e arushës. Ishte thoi i fundit, të tjerët janë trembur para nesh dhe i kanë marrë.”

“Atje është ende?”, pyeti nëna.

“Atje. Por sot do ta marrin, se ka filluar të mbajë erë.”

Arushën e kishin vrarë kufitarët tri ditë më parë. Në sheshin përpara Xhamisë së Djegur kishin ngritur një skeleri me trungje ahu dhe e vunë mbi të. I gjithë fshati u shkund për ta parë. Shumë gra kishin harruar të vishnin edhe tërlikun e zi nga nxitimi. Më pas erdhën edhe nga mëhallët e tjera, ndërsa të nesërmen edhe nga fshatrat rrotull nesh. Unë shkova disa herë dhe në retinën e syve më mbetën thonjtë e zinj dhe sytë e ngrirë, që nuk e kishin të bardhën siç e kanë njerëzit. Ata që vinin aty nuk flisnin, tundnin kokën të menduar dhe largoheshin; ndoshta edhe ata mendonin se pas vrasjes së arushës, do ta gjente belaja fshatin tonë. “Kush e vrau? Ku e

1. Mitani – lloj veshjeje si xhamadan, por me mëngë.

vranë?”, pyesnin. Kushdo që gjendej afër, përgjigjej shkurt: “Në kufi”.

Ushtarët që e kishin qëlluar qëndruan aty për disa orë, por vetëm ditën e parë, kur e zvarritën me ndihmën e një kali deri në mes të fshatit. Ditën e dytë gratë dhe vajzat nuk erdhën të mbushnin ujë në Topillo, çezma me ujin më të mirë në fshat, që rridhte vetëm pak hapa larg nga skeleria e viktimës. Një shoku im mori një gur nga rrënoja e Xhamisë së Djegur dhe e vërviti në drejtim të arushës. Por njëri nga burrat e mori gurin që ra në këmbët e prapme të saj. “Nuk qëllohet me gurët e xhamisë”, tha duke ngrysur vetullat dhe e hodhi përsëri në grumbullin e rrënojës.

Piskama e arushave jetime u dëgjua vetëm natën e tretë. “Ndoshta tani e kanë ndier erën e së ëmës”, tha nëna, pa shikuar as nga unë dhe as nga babai. U përkujdes edhe pak të më mbulonte mirë nga shpatullat dhe, me një zë të lodhur, tha se do të më zgjonte për të shkuar në mulli. Nuk ka mbetur asnjë gisht miell, u shfajësua. Ulërима e arushave vazhdoi deri në agshol¹ të asaj dite të mjegullt e të ftohtë.

2.

Edhe unë e dija që s’kishim më miell në magje dhe ishim detyruar, si thonë, të hanim edhe bërcakë² e bërsi kungulli. Një ditë më parë babai më pat dërguar në Orgostë, te Murseli, pa më thënë asnjë fjalë, asnjë porosi. Shko dhe pyet ku e ka shtëpinë. Vetëm kaq. Ishte hera

1. Agshol – zbardhëllim.

2. Bërcakë – kungull i papjekur.

e parë që shkoja atje, buzë lumit që vinte nga Kosova, diku nga malet e Sharit. Vetëm kur hyra në pyll më zuri frika dhe fillova të këndoja me zë të lartë për të mposhtur rrumbullimën ndjellakeqe të ahishtës. Nuk dëgjova ulërimë currani apo arushe, por disa herë më ngriu zemra nga lepujt që kërcenin hopthi në anë të rrugës dhe kalonin në krahun tjetër.

“Më prenë rrugën lepujt, është ters”, i thashë Murselit kur ia gjeta shtëpinë.

“Jo, mos u tremb, lepuri është i lehtë dhe nuk është ters.”

Ai nuk më pyeti fare përse kisha vajtur në shtëpinë e tij. Më dërgoi babai, i thashë, por ai nuk foli, futi ca drunj të tjerë në oxhak dhe më tha të afrohesha. Afti i prushit ma shkriu frikën. “Ke mërdhit më shumë nga frika se nga dimri”, më tha. Nuk e di sa kohë qëndrova duke u ngrohur dhe sa herë pyeta veten pse kisha shkuar aty. Murseli, një burrë i qetë, me mjekër të shkurtër, me sytë që gjithmonë kishin një lot në qepalla prej tymit të oxhakut, hynte e dilte, fliste në të rrallë ndonjë fjalë dhe thithte çibukun e tij. Atëherë kur nuk e prisja, në dhomë hyri një nga nuset e shtëpisë, një bucajkë¹ e gjatë dhe më vuri sofrën pranë këmbëve. Doli dhe u kthye me një tepsi me petë kallamboqi, që nxirrte avull me aromë lakre turshi. “Do hamë tani, unë dhe ti, se të tjerët janë nëpër punë”, dhe Murseli u afrua pranë sofrës. “Prandaj më paska dërguar babai”, mendova. Kishte ditë që shtëpinë tonë e kishte prerë uria. Tokat që kishim nëpër bokza² e përlina³ nuk na ngopnin. As racionet që shpërndante shteti ndonjëherë

1. Bucajkë – grua e kolme.

2. Bokza – shpat mali.

3. Përlina – tokë gurishtore.

nëpër fshatra. Vite të tjera babai shkonte në Has për të kallajisur enët dhe sillte prej andej drithë e ushqime të tjera, por që prej dy vjetësh nuk e bënte më atë rrugë as ai, as shokët e tij. “Më mirë të vdesim nga uria se nga morrat”, thoshte nëna.

Tre vjet më parë njërin nga kallajxhinjtë e zuri tifoja e morrit dhe shtëpinë e tyre e mbërthyen me listela për disa javë. Edhe ne na mbuloi tmërri. Po sikur ta zërë babanë? Ditën kaloja nga shtëpia e mbyllur me listela e gozhdë për të marrë vesh si ishin ata brenda, a mos kishte vdekur ndonjë, a mos i kishin shkukur listelat nga dritaret dhe dyert, kurse natën shihja ëndrra me morra që më bënin të zgjohesha i tmerruar. Më e keqja nga ëndrrat, ndoshta prandaj e mbaj mend ende, ishte ajo kur shkoja të kullosja delet në bjeshkë, por ato shndërroheshin në morra të zinj, të mëdhenj sa vetë delet dhe e faronin bjeshkën krejt.

“Ha, ha”, më nxiste Murseli, që pandehte se unë kisha turp të haja në shtëpi të huaj, ndërkohë që mua m’u fanitën mbi sofër delet e zeza. Por shpejt i harrova ato dhe goja m’u mbush me aromën e misrit e të lakrës. Ndonëse pa zë, me shpirt e falënderoja Murselin e mirë, atë nusen e bukur që solli sofrën dhe tepsinë me petë, të cilën me siguri vetë e kishte pjekur, babanë që më dërgoi në këtë fshat të vogël të ngopja barkun e ta ngrohja stomakun e rrudhur nga uria, që kishte rënë në shtëpinë tonë. Kur u ngopëm edhe unë, edhe Murseli, në tepsi kishin mbetur akoma ca petë. Sikur t’i merrja e t’ia çoja nënës?! “Tani mund të shkosh”, më tha Murseli. Zbrita shkallët e drunjtja dhe pushë mushkën tonë të ngarkuar jo me bremak¹, por me dy kosha të thurur me thupra lajthie, mbushur plot

1. Breماك – gjysmëthesi me drithë.

me misër të pashkoqur. I miri Mursel! Babai më kishte dërguar të merrja drithë, kurse ai më mbajti me muhabet derisa u poq peta. Nuk zbriti, por më përshëndeti nga çardaku i shkallëve në katin e dytë të shtëpisë dhe thirri: “Mos u tremb nga lepujt!”.

Përpiqesha të fitoja pak trimëri, por ajo avullonte shpejt nga mendja ime që kujtonte gjithfarë ngjarjesh për ata njerëz që rravgonin dimrave për të kërkuar bukën e shtëpisë, mirëpo herë-herë i shqyente ujku, u dilte kaçaku e hajduti dhe i vriste, i zinte furtuna dhe i gjenin kallkan pas shtatë ditëve ose, edhe nëse u shpëtonin rreziqeve, kur mbërrinin në shtëpi i gjenin fëmijët e vdekur nga uria, sepse ishin vonuar shumë në rrugën e bukës. E kishim një grua të tillë në fshat që, kur i gjeti dy djemtë e vdekur, filloi t’u çonte çdo ditë bukën te varri, vajtonte e ulërinte dhe pastaj belbëzonte: “Hani shpirtrat e nënës, hani se mos ju ftohet buka!”.

3.

Kur u nisa për në mulli, m’u desh të kaloja përsëri përskaj arushës së vrarë. “Ndoshta kur të kthehem s’do ta shoh më”, mendova, “deri atëherë do ta kenë hequr.” “Morën fund morrat tani, vramë arushën, do t’i vrasim edhe ata me arushë”, pat thënë Salko, një fshatar nga mëhalla e poshtme, i vetmi flokëkuq që kishte fshati ynë. Pastaj ai tregoi se organizata kishte vendosur të merrte dhjamin e arushës, ta bënte sapun për të mbrojtur fshatin nga kërcënimi i përhershëm i morrave. Në të vërtetë, vetëm pak shtëpi kishin zënë morra, por edhe ato mjaftonin për të lemerisur gjithë të tjerët. Një djali në shkollë i hoqën kapuçin e bardhë

dhe numëruan njëmbëdhjetë kacabeca të zinj, që bridhnin serbes e të patrazuar, si sejmenët e dikurshëm.

Edhe pse kalova shumë afër arushës, nuk e ndjeva erën e saj të prishur, ndoshta ngaqë njëri nga thasët e ngarkuar të mushkës ishte me tërshërë të pjekur që mbante aromë të fortë. Tërshërën ne e përdornim për bagëtitë ose për të kapur thëllëza, duke i mashtruar me aromën e saj. Ishte hera e parë që do të provonim tërshërë për bukë, duke e përzier me misrin e Murselit. Vetëm kështu mbase do t'ia dilnim derisa të piqej elbi në Vllahinicë, tek elbishtja që gjyshja na kishte falur që prej tre vjetësh, kur ra tifoja e morrit në shtëpinë e kallajxhiut.

“Do të hingëllini të gjithë”, më tha mullixhiu, kur po shkarkonte drithin tonë. E pashë vëngër. Të gjithë e dinin që ai fliste shumë rrallë. Mulliri ishte poshtë te lumi dhe ai, ca nga shurdhimi i zhurmës së mullirit, ca se gjithë jetën nuk pati kohë të përzihej me burrat, dukej sikur kishte harruar të fliste. Edhe nëna që e lindi i pat dhënë një palë buzë që gjithnjë rrinin gjysmë të hapura, çka e bënte të dukej sikur po fliste pa zë. Shumë herë, kur ishte me të tjerë, e pyesnin: “The gjë?”, ndërsa ai ngrinte supet: “Jo, nuk fola”. Dhe tani paska mësuar të flasë e të më thotë: “Do të hingëllini të gjithë”. “Do më prishet edhe guri i mullirit nga tërshëra, por ç’të bëj”, tha duke zbrazur tërshërën në dushnik. “Kur njerëzit s’kanë bukë, ç’merakosem për gurin!” Në gjithë jetën time nuk e kisha dëgjuar të thoshte aq shumë fjalë.

Kur po ngarkonim miellin, solli drithë për të bluar një burrë nga Lokaliteti. “Ka ngrirë jazi i mullirit tonë”, tha, “ndaj erdha te ju”. “Shkarkoje”, i tha mullixhiu. Ne duke ngarkuar e ai duke shkarkuar, tha diçka që nuk e kuptova dhe as pata guximin ta pyesja.

“E more vesh?”, iu drejtua mullixhiut, me një zë prej ahmaku¹. “Po vjen aksioni të marrë vajzat e fshatit tuaj...”

Mullixhiu i ra mushkës dhe ma dha thuprën mua. “E hëngshi me shëndet, ishalla!” “Çfarë të hamë, miellin prej tërshëre apo këtë aksionin që do të vijë në fshatin tonë për të na marrë vajzat?!” Mushka kapërceu urën e drunjtë të lumit dhe unë akoma nuk kisha luajtur nga vendi. “Çfarë pret”, më nxiti mullixhiu, “shpejt se njerëzit janë pa bukë...” Desha ta pyesja se ç’ ishte ai aksioni që do na merrte vajzat, por nuk e di pse më ishte tharë goja, më qenë ngjitur buzët dhe më dukej vetja si borëcak² i mërdhirë.

4.

Duke ecur përpjetë për në fshat, mushka e zgjidhte rrugën vetë nëpër bërshinë³ dhe unë i shkoja pas. Kur e kapa veten të hutuar dhe me mendjen jagrajugra, zura mushkën nga bishti që të më tërhiqte në rrugën e vet. Po vjen aksioni të marrë vajzat, bluaja me vete. Çfarë është ky aksioni vallë? Nuk e kisha dëgjuar kurrë atë fjalë. Të jetë ndonjë burrë që do të martohet me to? A mos është ndonjë stuhi e egër vetëm për vajzat tona? Apo është ndonjë sëmundje si tifoja e morrit, që do të zërë vetëm ato dhe në fshatra të tjera nuk do të shkojë? Mushka ecte ngadalë në të përpjetën e madhe dhe unë mezi prisja të arrija në fshat për të pyetur për këtë aksionin që do të

1. Ahmak – i pagdhendur.

2. Borëcak – zogë bore.

3 Bërshinë – e përpjetë, e rrëpirët.

merrte vajzat tona. Por kë do të pyesja, Mësuesin? Katër klasat i kisha mbaruar dhe po bëheshin gati dy vjet që sillsha si bishtunare e vetmuar, herë me sharkën e herë me brinoken, herë me gomarin, herë për ujë dhe herë për dru, herë për blloshka e herë për almishte¹, duke pritur të hapej shkolla shtatëvjeçare edhe në fshatin tonë. “Por ky aksioni paska ardhur para shkollës”, mendova. Dhe vetëm për vajzat. Pa le që nuk doja t’i hapja telashe Mësuesit, sa herë e kisha pyetur për fjalët që nuk i kisha dëgjuar kurrë as në shtëpi e as në rrugë, dhe gjithmonë ia kisha trazuar jetën vetmitare.

Në fillim nuk e dija se ç’do të thoshte fjala “organizatë”. Më dukej sikur kishte të bënte me një bodrum, ku disa njerëz bërtisnin për të mos i dëgjuar të tjerët. Pastaj më treguan se ishte një vend ku mblihdeshin ata që quheshin komunistë, por që askush nuk dinte se ç’bënin edhe pse bërtisnin: “Kështu ka thënë organizata”, “këtë e vendosi organizata”, “organizata të pret bukën”, “organizata edhe të marton po të dojë...”. Një herë pyeta dikë se ç’është angaria, por askush nuk ma shpjegoi, veçse më thanë: “Do ta mësosh, kur të të bjerë mbi shpinë”. Por më e keqja më gjeti kur pyeta se ç’është komunizmi. Dhe pyeta njeriun që kishte gradat më të larta në ushtri, për të cilin kishin nxjerrë edhe një këngë që këndohej vetëm në dasma dhe vetëm kur aty rrotull nuk kishte ndonjë nga organizata...

*O Kurtish, kapter i motrës
Pse po shkon si urthi tokës?
Kjo partia, he lum dada
Edhe mutit i dha grada!*

1. Almishte – bujashka.

Veçse një ditë e dëgjuan disa që nuk ishin të organizatës, por që i çonin fjalë asaj. Pa kaluar muaji, babanë e asaj vajzës që e këndoi këngën, e shpallën kulak. Po atë ditë e bënë kulak edhe një tjetër, por nga mëhalla e poshtme. E thirrën në organizatë dhe e pyetën ku e kishte hedhur plehun kimik, që shteti kishte sjellë nga Bashkimi Sovjetik. “E hodha në ferrë, ku bën ai për tokën tonë?!” “Dhe e pshurre”, i tha një tjetër nga ata të organizatës. “Më erdhi dhe e lëshova në ferrë.” “I ke pshurrur Stalinit”, ulëriti me zë pizge i vetmi burrë me flokë të kuqërremtë që kishte fshati ynë. “Përderisa ke pshurrur mbi plehun që na dërgoi Baba Stalin, do të thotë se ke pshurr edhe atë”, i tha flokëkuqi. “E kush e tha këtë?” “Unë ta them!” “Po ti kush qenke që e matke me metrin tënd edhe tokën edhe diellin?” “Nuk e di ti, akoma nuk e di?!” iu kërcënua tjetri. “Unë drejtoj organizatën dhe jam Stalini i fshatit...” Qysh prej asaj dite të dyve iu harrua emri që kishin: njërin e quanin kulaku që pshurri Stalinin, ndërsa tjetrin Stalini i fshatit e më vonë ia shkurtuan në Salko.

Dhe kur unë e pyeta kapter Kurtishin se ç’është komunizmi, as më shkoi në mend se do të më thërrisnin edhe mua në organizatë, aq i vogël sa isha. Ai u mëdysh një hop, u përtyp pak, si të më thoshte se nuk po gjente fjalë për të ta shpjeguar, pastaj më kapi këmishën e më tha:

“E shikon këtë këmishën? Ti ke dhe unë nuk kam, e ndajmë përgjysmë dhe dalim të barabartë. Ose nëna jote ka një hërkë që e vesh për dimër, e mban ngrohtë... por nëna ime nuk ka, e ndajmë dhe gjysmën ia japim nënës sime. Barazi! Komunizmi nuk lejon që nëna jote të ketë hërkë dhe nëna ime të mos ketë. Kuptove?”

“Kuptova”, thashë, “por kështu ngelemi të dy cullak, se gjysmë këmishe e gjysmë hërke nuk vishen.”

“Kush t’i mëson këto pushtëllëqe ty?! Ai Mësuesi prej Shkodre, që na e kanë sjellë këtu t’i prishë njerëzit nga mendtë?!”

E kishin kapur hidhtas me të, qëkurse i doli në mbrojtje atij që pshurri plehun kimik të Stalinit. Mos e merrni më qafë se pa të keq e ka bërë, u tha. Por e pësoi më keq me komunizmin tim... Nëse e paditi në organizatë kapter Kurtishi a dikush tjetër, nuk e mësova asnjëherë, por atë e thirrën në bodrumin e saj. Vetëm atë ditë e mora vesh përse njerëzit i thoshin si të ndërdushur apo edhe të frikësuar ato fjalët: “Më thirrën në organizatë”, “vendosën në organizatë”, “organizata do ndajë drithë”, “e dënuan në organizatë...”. Në të vërtetë, mua nuk më thirrën, thirrën babanë tim. Por ai erdhi si furtunë me pluhur e gurë, më mbërtheu për nënsqetullash dhe më hodhi nga shkallët poshtë. Ende pa u ngritur, më mbërtheu si me kërluk¹ dhe më zuri me shpulla e shqelma. Shtyj, përplas e hidh, më nisi për te bodrumi i shtëpisë së një të arratisuri që përdorej nga organizata. Rrugës dëgjoja hera-herës ndonjë që pyeste se çfarë po ndodhte, si dhe përgjigjet: “Hamza po çon djalin në organizatë!”. Diku, te Shelgu i Vjetër, Hebil Çobani i bërtiti babait duke ngritur shkopin e tij me lara: “Ç’bën, o burrë i paburrë, nuk rrihet djali në rrugë nëpër fshat!”. “Kur të thërrasin edhe ty në organizatë, të shohim çfarë do të bësh”, ia ktheu babai. Dhe në këto fjalë e sipër, hëngra një shuplakë tjetër e ndjeva shijen e kripur të gjakut që më rrodhi në hundë e në gojë. Në atë çast doli përpara Majka, ngriti duart drejt qiellit dhe bërtiti: “Shtoje ovaja

1. Kërlik – kërrabë çobani për të zënë dhentë.

nebidnica, more Hamzo, a se pokërvavuje vake sabijence sajbijino?! Stram! Stram! Stram!”¹.

Babait iu thanë duart nga këto fjalë dhe deri te dera e bodrumit nuk më preku më. Më shtyu brenda dhe unë njoha vetëm cullufet e kuqe të Salkos, të tjerët as që i njoha, edhe pse ishin të gjithë nga fshati im. Nuk e di, nga terri i bodrumit apo nga buçitja e veshëve (në ato çaste mendoja se më ishin verbuar edhe sytë), isha aq i tmerruar sa kupat e gjunjëve më përplaseshin me njëra-tjetrën si trokashka mulliri. Me siguri do të më shpëtonte edhe urina, po të mos hynte Mësuesi.

“Çfarë bëni? Lëreni djalin rehat!”

“Ti ia ke prishur mendjen!”, tha babai.

“Kush ia ka mësuar këto pyetje me spec?”, pyeti Salko.

“Unë ia kam mësuar.”

“U dashka bërë gjyqi për ty...”

“Bëjeni, por lëreni djalin të shkojë...”

Mua më nxorën jashtë dhe kurrë e askush nuk më tregoi se ç’u bë në atë organizatë pasi dola. Di vetëm që filluan ta shihnin vëngër dhe unë përpiqesha ta pyesja sa më pak.

Megjithatë, nuk më kishte mbetur njeri tjetër, përveç Mësuesit, që ta pyesja për atë aksionin që po vinte. Vëllanë e madh nuk e pyesja dot, se pas ngjarjes me komunizmin ai më kërcënoi me gisht duke më thënë: “Trus, ti skerze, për ty dhe për ato pyetjet e tua nuk më pranojnë në organizatë”. Në të vërtetë, mua më vinte mirë, sepse nuk doja që im vëlla të futej në atë bodrumin pa dritë.

1. “Ç’është kjo e pabërë, mor Hamza, përgjaket kështu kërthia e Zotit?! Turp, turp, turp!”

5.

Me gjithë këto bubuzhela në kokë, as që e kisha vënë re se unë po hyja në fshat bashkë me muzgun, ashtu i kapur pas bishtit të mushkës dhe pas bishtave të atyre fjalëve, që nuk ua dija kuptimin. Dhe kjo fjala e fundit kushedi sa të gjatë e kishte bishtin, përderisa do të vinte vetëm në fshatin tonë dhe do të merrte vetëm vajzat tona për t'i çuar kushedi se ku.

Te porta e lagjes së parë kishin dalë vajzat për të kënduar. Ashtu dilnin çdo mbrëmje. E pata pyetur gjyshen nëse dilte edhe ajo të këndonte kur ishte vajzë; të gjitha kemi kënduar ashtu, më tha, unë, nëna ime, gjyshja dhe stërgjyshja. Vajzat dilnin në shtatë porta të fshatit, tri në mëhallën e poshtme, tri në të epërmen dhe një në atë të Çekorëve, më e vogla, por që ndante dhe bashkonte dy mëhallët më të mëdha. Që kur pat rënë tifoja e morrit në lagjen e Çekorëve, vajzat nuk dilnin më të këndonin aty dhe njerëzit nuk i binin mespërmes, por nga sipër ose nga poshtë, nga frika e tifos. Por unë e kisha harruar këtë frikë dhe u çudita shumë kur dëgjova këngën e parë që më zuri veshi:

*Haj, more Kurto budalla
Sllushaj shto veli Zejnepa
Ot oves leboj jademe
I pesne ne mise pujet.*

*Haj, mor Kurt, more budall
Pa dëgjo ç'po thotë Zejnepa...
Tash po hamë bukë të tërshërta
Dhe në fyt na zihet kënga.*

U skuqa deri në majat e thonjve. Ku e paskan marrë vesh ato se unë kisha qenë në mulli për të bluar tërshërë për bukë, që po ma këndojnë këngën pa hyrë akoma mirë në fshat?! Kush ua tregoi, veç në pastë fluturuar ndonjë zog nga mulliri? I pashë me inat dhe mendova sa mirë që po vinte ai aksioni t'i rrëmbente, t'u shuhej virrma e të mos na tregonin me gisht ne që ishim të detyruar të hanim bukë tërshërë, të përzier me misrin e Murselit nga Orgosta. Kur kalova dhe s'po arrija ta dëgjjoja këngën mirë, mendova se ndoshta nuk ishim ne të parët në fshat që do të hanim bukë tërshërë. Te porta e dytë dëgjjoja këngë tjetër.

*Haj more Kurto budalla
Sllushaj shto veli Zejnepa...
Enver vo Kukës qe dojde
I zhito qe ni donese...*

*Haj, mor Kurt, more budall
Pa dëgjo ç'po thotë Zejnepa...
Do të vijë në Kukës Enveri
Edhe drithë do të na sjelli...*

Pyeta veten nëse kjo ishte këngë e vjetër, që kur Enver Hoxha erdhi për herë të parë në Kukës para katër vjetësh, apo ishte këngë e re dhe ai do të vinte përsëri për të sjellë drithë, siç thoshte kënga e vajzave tona. Këndonin përpara Portës së Muratit; mbante këtë emër edhe pse Murati kishte vite që kishte vdekur në kurbet, në Mostar të Bosnjës. Ishte porta më e famshme e fshatit, sepse ishte e vetmja që ruante ende katër vrima plumbash... Kështu si sot patën kënduar vajzat edhe 30 apo 40 vjet më parë, kur kaluan disa burra të panjohur nga fshatrat e Grykës. Njëri prej tyre u afrua, por

vajzat vazhduan këngën. Burri i panjohur preku në sup vetëm njërën nga vajzat që këndonin. Ato bërtitën dhe u shpërndanë si thëllëza të trembura, duke rrahur krahët me nxitim. “Mos u trembni”, u thirri ai, “s’kam punë me të tjerat, veç me atë që preka. Shko e u thuaj në shtëpi se të vura beleg dhe s’mund të martohesh me tjetër veç meje. Do të të gjej edhe me u mshelë si arra në gëzhytër!” Dy javë më vonë ata erdhën përsëri, por natën, hapën një llagëm poshtë dhomës ku flinte vajza dhe e rrëmbyen gjysmë të zhveshur. Piskati si arushajkë dhe ngriti fshatin nga gjumi. Dikush qëllloi mbi rrëmbyesit e ata iu përgjigjën pushkës me pushkë. Ranë shumë plumba, por katër shpuan Portën e Muratit. Rrëmbyesit ikën tutje, duke lënë lemerinë pas dhe më vonë edhe një këngë, që e kënduan vajzat kur dolën te Porta pas disa ditësh:

Qysh ia lidhën Fatime Dorisë

Duart edhe sytë,

Qysh e futën Fatime Dorinë

Në një thes së dhirtë...

Më vonë u mor vesh se, kur rrëmbyesit erdhën mes Nimçës dhe Lojmes, u grindën për vajzën e futur në thes. Do ta marrë unë, thoshte njëri. Jo, do ta marrë unë, thoshte tjetri. Më i madhi i tyre theu ca thupra, i mblodhi në dorë dhe u tha, zgjidhni, i shkurtri e merr për grua. Thupra më e shkurtër i ra burrit më të gjatë mes rrëmbyesve dhe ai u martua me të rrëmbyerën.

“Por aksioni do të na i marrë të gjitha”, mendova unë, ndërsa po i afrohesha Mëhallës së Epërme, “edhe motrën time?”, lemerisa vetveten.

6.

Kur u afrova te Xhamia e Djegur, këngës së vajzave po i hakërrrohej Craple, tellali i fshatit. “Eeeej, dëgjoni dhe stërdëgjoni!” Më zunë dridhmat...

E kisha frikë këtë njeri dhe nuk e kuptoja pse. Nga e ecura e tij si ari apo nga zëri i ngjirur, me të cilin jepte lajmet dhe bënte thirrjet e lajmërimet për fshatin. Ndoshta më shumë frikë kisha dorën e tij të majtë, së cilës i mungonte gishti i madh. Disa thoshin se e kishte prerë duke latuar trarë për shtëpinë, të tjerë tregonin se kishte qenë në punë për ndërtimin e hekurudhës nga Durrësi në Peqin, ndonjë bollushkë¹ e fshatit, apo edhe ndonjë bixul² hidhnin aty-këtu një grusht me bizerina³ tinëzare duke thënë se e kishin kapur në Tetovë duke vjedhur bagëti dhe çobanët ia prenë gishtin e madh me gërshërë delesh. Por fshati e njihte për burrë të ndershëm. E kishte shumë të rëndë dorëcungen. Kur punonte si roje i kanalit të fshatit, më zuri një herë duke kthyer ujë pa radhë në një arë të vogël bushejkë, që e mbillnim me kunguj dhe fasule laracike dhe shpatuluke. Në të vërtetë, unë nuk po e merrja ujin për të vaditur, por për të vënë në punë një trake-truke, e cila trembte vjetullat që na hanin misrin. Babai pat lidhur qenin tonë, që me të lehurat e tij të trembte misërngrënësin, dhe unë shkoja çdo ditë t’i çoja ushqim; më vinte për të qarë kur largohesha dhe angullima e tij më dukej si vajtim fëmije. Me djalin e madh të xhaxhait, që i vinte përdore, sajuam një trake-truke që rrotullohej nga uji dhe godiste mbi një llamarinë,

1. Bollushkë – grua shpirtkeqe.

2. Bixul – ngatërrestar.

3. Bizerina – grerëz e kuqe.

duke trembur kafshët që hanin misrin. Por tamam në ditën e dytë, kur po ktheja ujën, Craple u hodh para meje sikur të kishte mbirë nga dheu, apo të kishte rënë nga qielli.

“Po vjedh ujë, more pulisht i Hamzës?” “Nuk vjedh unë, po...” , ia ktheva teksa s’ia ndaja sytë dorës cung. Pa marrë frymë ende, më buçiti veshi nga goditja, bota më erdhi rrotull dhe u rrëzova duke shkukur një degë misri që nuk më mbajti dot. Ai bëri tutje, por ajo pamje prej ariu më ngeli në mendje, edhe pse dëgjoja fjalë të mira për të si njeri që jetonte me bukën dhe arnishtat e veta. M’u faneps dorëcungu edhe atë çast kur po kruante zërin dhe unë mendova se do të jepte ndonjë lajm të kobshëm. “Eeeej, dëgjoni dhe stërdëgjoni...!”

Ne kishim dy tellallë, njërin për Mëhallën e Epërme dhe tjetrin për të Poshtmen. Kështu kishte qenë gjithmonë deri në ditën që vdiq Stalini, tre-katër vjet më parë. I thirrën të dy në organizatë për t’u dhënë udhëzime se si do ta kumtonin lajmin, Craple shkoi menjëherë, por tellalli tjetër, Çinarçe (nuk e di pse e thërrisnin kështu), ishte zhdukur, në shtëpi nuk ishte, te trangu i madh ku uleshin burrat e Mëhallës së Epërme jo e jo, e kërkuan në kopsht se gruaja e tij tha që kishte shkuar të vriste urithin që po u hante lakrat, por as atje nuk e gjetën. Atëherë Craple e dha lajmin në të gjithë fshatin duke thirrur: “Zi e madhe në Shqipëri, vdiq Baba Stalini në Rusi!” Më vonë u mor vesh që Çinarçe, një burrë i shkurtër, por me zë të fortë, ishte fshehur në mullarin e barit derisa dëgjoi tellallin tjetër të thërriste: “Zi e madhe në Shqipëri, vdiq Baba Stalini në Rusi.” Që atë ditë ata të dy, Craple dhe Çinarçe, nuk e ndanin më punën e tellallit me mëhallë, por sipas kumtit që do të jepej: lajmet e këqija i mori përsipër Craple, ato të mirat Çinarçe.

Po kujtoja këto, kur dëgjova Craplen duke thirrur: “Ej, njerëz fshatarë. dëgjoni dhe stërdëgjoni! Sot sapa të perëndojë dielli, do të mblidhet fshati nga një për shtëpi te oborri i Këshillit, te Klubi i Shahinit! Ka konferencë! Ka konferencë për vajzat që do të shkojnë në aksionin e centralit. Ej, dëgjoni dhe stërdëgjoni!”

Konferencë... vajzat... konferaks... Dëgjoni dhe stërdëgjoni... As vetë nuk e dija se si më përziheshin fjalët njëra me tjetrën, thua se shtyheshin, pështyheshin e kapeshin prej flokësh... Konferencë... vajzaksa... vajcentral... motra ime...

Kisha arritur te sheshi i vogël i çezmës. Arusha ishte ende aty, askush nuk e kishte më mendjen tek ajo. Edhe mua më dukej se një arushë tjetër, e gjallë dhe hijerëndë po hidhte putrat e saj mbi fshat. Vetëm uji i çezmës vazhdonte të rridhte me të njëjtën shushurimë si qindra vjet më parë, kur tri gra e gjetën aty dhe lagën buzët e rreshkura.

7.

Askush nuk e dinte se kur dhe nga kush ishte ngritur shtëpia e parë e fshatit tim, as edhe ata të krahinës së Gorës, pjesë e të cilës ishte. Dihej vetëm se dikur të parët e fshatit ishin ngulur diku më poshtë, në breg të lumit, në një vend të quajtur Gushajë, ku thuajse të gjithë banorëve u ra një sëmundje e bezdisur që u rriste gushën dhe ua bënte si trastë tërshëre, sidomos grave. Ato ishin të parat që vendosën të shkulen nga ai vend, njëra prej tyre madje bëri tetë orë rrugë më këmbë për në Tetovë dhe po aq për në Prizren për të shkruar bazibën e hajmali te hoxhallarët më të dëgjuar të atyre anëve. Ca i shkruan

hajmali dhe i morën paratë, njëri prej tyre nuk i mori floririn e taksur, por u përpoq ta fuste në shtrat, ndërkohë njëri nga hoxhallarët, që ishte edhe si gjysmëdoktori, i tha me mirëdashje se nuk do t'i bënin fajde as lutjet dhe as hajmalitë, po nuk ndërruan ujin që pinin. “Duhet të gjeni abuzemzemin tuaj, ujin e bekuar të Qabesë”, i tha. Atëherë ajo mori dy gra të tjera dhe një mëngjes herët u ngjitën të përpjetës drejt Majës së Zezë dhe kërkuan ujë. Kërkuan anëpërtej në ahishtë, livadhe, dëllinja e kudo ku u zuri këmba. Njëlloj si ata ushtarët arabë që kërkonin ujë nëpër Spanjë dhe kur e gjetën thirrën “Mahadrid, paska ujë” dhe u ngulën në atë vend që sot quhet Madrid. Tri gratë e Gushajës nuk thirrën, por mbushën ca gjyma në ato burime që iu dukën më ujëlehta. Kështu bënë edhe shumë ditë të tjera, derisa e ndjenë veten më të qeta nga nervozizmi që u shkaktonte gusha e varur dhe madje u dukej se edhe po u zvogëlohej.

Që nga ajo ditë nisën të shpërngulen nga Gushaja në këtë vendbanim të ri, të cilit ia vunë emrin Bukojna, ngaqë kishte një pyll ahu me burime të shumta uji, më i miri prej të cilëve ishte ai që ia vunë emrin Topillo e që vite e vite më vonë u bë qendra e fshatit, ku Sinan Pasha i Kallabakut ndërtoi një xhami dhe mu përballë rrënojave të saj të djegura, ushtarët e kufirit do të vinin skelerinë për t'u treguar fshatarëve arushën e vrarë dhe për të cilën Salko pati thënë: “Ç’ju desh të shkelte kufirin, rehat qe edhe në pyll”. Kur tri gratë u ngjitën të kërkonin ujin, për herë të parë në jetën e tyre panë malet dhe bjeshkët që rrethonin fshatin dhe krahinën e që nga ajo gropë buzë lumit, ku qenë shtëpitë e tyre, nuk dukeshin.

“Paska edhe botë tjetër”, tha njëra prej tyre.

“Të ngulemi këtu, të paktën të shohim me sy këtë botë”, tha tjetra.

“Dhe paska shumë gurë”, tha e treta. Atëherë u ra ndër mend legjenda që tregohej për Gorën dhe goranin që nga kohët kur gjyshstërgjyshërit e tyre ende nuk kishin lindur. Thoshin se kur erdhi lajmi që Zoti do të mblidhte gjithë krahinat për të ndarë të mirat që kishte, u nis edhe gorani e udhëtoi nëntë ditë e nëntë net pa ndaluar, derisa mbërriti te Shtëpia e Zotit. Por e gjeti sofrën ngritur.

“Nga vjen?”, e pyeti Zoti.

“Nga fundi i botës”, i tha ai.

“Erdhe vonë, unë i ndava gjithë të mirat që kisha.”

“O Zot, unë bëra nëntë ditë e nëntë net rrugë deri tek oborri yt, mos më kthe duarbosh.” Zoti hodhi sytë nëpër oborr, mori një gur dhe ia dha. “Këtë kam dhe po ta jap me gjithë zemër, ndoshta ju pak gjëra do të kenë në jetë, por gurët e maleve tuaja do t’i doni shumë.”

“Eh, psherëtiu njëra nga tri gratë, nuk na la të donim ndonjë gjë tjetër...” Dhe iu kujtua se njerëzit e fshatit përballë e shprehnin shumë çuditshëm dashurinë për trojet e veta:

“Borje oboreno,

Sërce izgoreno”.

Edhe për rrëpirat u digjet zemra nga malli, foli ajo me zë.

* * *

Këto të gjitha unë i kisha mbledhur nëpër copëza bisedash, një aty e një këtu, dhe ia tregova një ditë Mësuesit, që na bëri një orë mësimi duke na pyetur se ç’dinim ne për krahinën tonë. Shumë ditë më vonë, kur qe një Natë e Madhe dhe nëna kishte bërë fli, më ndau një pjatë, e mbështolli me napë të bardhë dhe ma dha t’ia

çoja Mësuesit. Le të hajë edhe ai pak fli, se kushedi sa kohë ka pa ngrënë nga dora e nënës. Mësuesi banonte në një dhomë të një shtëpie, pronari i së cilës ishte arratisur në shtetin tjetër që përpara disa vjetësh. Dhomat e tjera të shtëpisë i mbante kapteri i postës me një grua, për të cilën disa thoshin që e kishte motër e ca të tjerë se e kishte bashkëshorte. Kur ia çova flinë Mësuesit, më tha të ulem në të vetmen karrige që kishte dhoma. E provoi, e pëlqeu shumë dhe pyeti çfarë ishte. Fli, i thashë. Si të fle, është ditë akoma. Atëherë i shpjegova se ajo që po hante quhej fli dhe s'kishte të bënte me gjumin. Ndërsa ai po shijonte flinë, unë po shihja dhomën, ku përveç librave që mësonim në shkollë në një raft të vogël kishte edhe libra të tjerë. Kisha parë vetëm librat e shkollës dhe musafin e babës që e këndonte në xhami për bajram. “Kush i bën këto libra?”, pyeta unë.

“Shkrimtarët, poetët. Ja, shikoj. Ky është Naim Frashëri, ky është Mjeda, ky tjetri Gjergj Fishta. Për Naimin ju kam folur në shkollë, nuk e mban mend? Kurse këta dy të tjerët janë nga qyteti im. Unë i kam njohur, njërin nga larg e tjetrin nga afër, ishim në një lagje në Shkodër.”

Desha ta pyesja se si mund të jenë njëlloj si ne ata që bëjnë libra, përderisa Hazreti Muhameti nuk ishte njëlloj si ne. Por më erdhi vështirë, ç'të përzihesha në këto ferrishte ku nuk dija as të hyja e as të dilja, vetëm se më vinte çudi që kishte edhe libra që shkruheshin në tokë dhe jo vetëm ato që Zoti ia kishte diktuar Muhametit nga qielli. Mua më pëlqenin shumë historitë e atyre librave që i dëgjoja në xhami pasi falej Bajrami. Sidomos ajo historia e shenjtorit që zbriti nga qielli me një dash të bardhë dhe i tha njeriut në tokë, mos e ther djalin për kurban, ther dashin që të solla unë. Ia tregova Mësuesit këtë dhe ai buzëqeshi e pastaj

mori një libër tjetër e ma tregoi. Tre mijë vjet më përpara se të lindte Muhameti, për këto gjëra ka shkruar Homeri i Madh. Duke shfletuar e duke më treguar copëza nga libri, Mësuesi sikur doli fare nga dhoma dhe po fluturonte përreth shtëpisë, doja edhe unë të fluturoja, por nuk lëvizja dot se dikush më kishte lidhur rreth karriges me një litar të padukshëm. Pastaj zëri i tij pushoi dhe unë vura re se ai ishte përsëri aty, ulur në cep të shtratit, i përhumbur në një mjegullnajë të përzier me rreze drite që depërtonin aty-këtu nga sytë dhe poshtë syve të tij.

“Edhe ne kemi Homerin tonë”, tha, “por nuk dihet ku i ka shtrat, ia kanë zhdukur varrin.”

U drodha nga frika, njëlloj si atë ditë kur në fshatin tonë ra një rrebesh i madh që zgjati disa ditë dhe nëpër rrugët e fshatit dëgjoja burra e gra duke thirrur: “Shpejt, shpejt, ka ra bujana ndër varre dhe janë ngritur të vdekurit e po zbresin në lumë.”. Më vonë e mora vesh se rrebeshi kishte shkukur e prishur varret anës përroit, i kishte përzier eshtrat e të vdekurve dhe fshatarët ishin përpjekur t’i mblidhnin nëpër përrua e t’i fusnin përsëri në ca varre të reja, larg përroit. Tregonin se Nefka kishte qenë gati duke u rrahur me Ollomanin për një kockë krahu, sepse të dy mendonin se ishte e gjyshit të vet. Është keq kur grinden të gjallët për punët e të vdekurve, u tha Majka dhe u rregullua s’di qysh edhe ajo puna e eshtrave. Ndonjë bujanë e tillë do të ketë ardhur edhe në qytetin e Mësuesit, por nuk e pyeta më gjatë, sepse ndieja frikë nga përgjigja që do të dëgjoja. Por më pyeti ai, dhe më pyeti që t’i tregoja edhe një herë historinë e fshatit dhe legjendën e krahinës, ashtu siç e kisha dëgjuar nga të tjerët. Kur mbarova, mori një libër tjetër nga rafti dhe më tha:

“Kur të rritesh, ndoshta do të studiosh këto gjëra, por dua të të tregoj se çfarë kanë shkruar të tjerët për ju goranët...”

“Para tetëqind vjetësh, në Ballkan lindi një herezi që nuk pajtohej me dogmat e atëhershme të kishës zyrtare. Heretikët mohonin mëkatin e zanafillës dhe i shpjegonin punët e botës sipas mënyrës së tyre, duke shpallur ekzistencën e dy zotëve, dy krijuesve, dy parimeve për të gjitha gjërat. Si mund të bëjë kaq shumë të këqija në këtë botë një Zot që ka bërë aq shumë të mira?, - pyesnin ata. Prandaj, sipas tyre kishte dy, një Zot të së mirës dhe një Zot të së keqes. I pari kishte krijuar gjërat e padukshme dhe shpirtërore, i dyti gjërat e dukshme dhe materiale, veprimet e mbara vinin prej së parës dhe ato të mbrapshtat prej së dytës. Kjo herezi shkretoi shumë vende e fise, por edhe Ilirinë tonë për vite me radhë. Maneu, krijuesi i kësaj herezie, qe rrjepur i gjallë me urdhër të mbretit të Persisë. Edhe perandori Dioklecian i dogji të gjallë udhërrëfyesit kryesorë. Po kështu bëri edhe Roberti, mbreti i Francës. Perandori Aleks Komneni dogji në Kostandinopojë murgun Bazil, udhëheqësin e bogomilëve heretikë. Këta heretikë në Bullgari quheshin bogomilë, dashamirësit e Zotit, në Azi quheshin Palicianë, në Francë Albigezë dhe në Itali me emrin shqiptarë... E këtu në krahinat tuaja i quajnë torbeshë, të përzënë e të bredhur gjithë jetën me torbë në krah...”

Duke m’i shpjeguar këto gjëra, papritur Mësuesi mbylli librin, më pa me habi dhe tha:

“Ti i dije? Ke dëgjuar edhe herë të tjera?”

“Jo, i thashë, nuk i dija, por një herë Majka më ka treguar për një gjysh apo stërgjysh të saj që e ka kapur mbreti i bullgarëve. Njerëzit e tij i dogji në zjarr, të tjerët i vdiq në tortura, ca i dërgoi zbatthur e pa bukë nëpër botë, kurse stërgjyshit të saj i preu gjuhën të mos fliste më, sepse nga fjalët e tij mbreti kishte frikë. Kështu tregonte Majka.

Dhe ashtu gjuhëprerë, ai brodhi male e bjeshkë, derisa erdhi e u ngul në këto bjeshkët tona.”

“Po cila është kjo Majka?”, pyeti Mësuesi.

“Aa, nuk e njeh? Është një plakë që ka bërë dyqind apo treqind vjet mbi këtë tokë dhe që vdekja e ka harruar, e ka shtëpinë këtu afër, ajo të shëron me magji. Edhe mua më ka shëruar...”

Në çast u pendova që ia thashë këtë gjë, por ishte vonë. Mësuesi u bë shumë kureshtar për sëmundjen time dhe për magjinë e Majkës që më kishte shëruar. Atëherë unë u detyrova t’i tregoj se pas asaj dite kur babanë tim e patën thirrur në bodrumin e organizatës për shkakun tim, që kisha thënë se komunizmi i lë njerëzit lakuriq, se një këmishë don ta ndajë në dy apo në tri copë për t’i bërë njerëzit të barabartë dhe kur babai më mori me shpulla e shqelma e më dorëzoi përpara organizatës, vetëm Majka kishte dalë përpara në rrugë dhe i kishte thirrur: “Ç’ke që e rreh kështu kërthinë e Zotit në mes të rrugës, ta preftë dreqi rrugën!”, dhe i ishte matur t’i binte me shkopin e saj shekullor, por babai qe shmangur, duke thënë se rrugën ia kishte prerë jo vetëm dreqi, por edhe nëna e dreqit; e pra pikërisht pas asaj dite, mua m’u pejdah një sëmundje në mes të kofshëve, poshtë barkut, e m’u bë diçka si mëlçia e bardhë e lopës në të dy këmbët. Nëna më çoi te Majka dhe ajo tha: “E ka djali nga mërzia e bodrumit!”

Mori nga sergjjeni një sepet bërë me thupra të holla shelgu, nxori që andej dy lugë druri të gdhendura, një rashqel me penj dhe nisi të digjte penjtë e të përplaste lugët dhe butësisht më frynte aty ku më qenë shfaqur dy shenjat si mëlçi lope. Janë lugët e stërgjyshit tim, më tha, kur e pyeta, atij që i prenë gjuhën për të mos folur. Shkova tri ditë me radhë te Majka, por mëlçitë e lopës nuk po më

zhdukeshin nga kofshët e mia. Do të shkojmë në kishë, më tha ditën e tretë. Nëna ime u lemeris, ku mbiu kjo kishë tani?! Ne e dinim se kishë kishte vetëm andej nga Shkodra juaj dhe se kisha vret e djeg njerëz. Jo, jo më tha Majka, kishën e kemi këtu në fshatin tonë. Unë e dija se poshtë, afër lumit, në Ogradat, ishte një gur i zi të cilit i thoshin Fshati i Priftit, por kurrë nuk kisha qenë atje.

Majka hipi në mushkën tonë dhe unë e mbaja atë prej kapistalli dhe zbritëm deri në Fshatin e Priftit. Kishte marrë lugët dhe penjtë me vete, por kishte marrë edhe tre qirinj. Kur i ndezi, foli si me vete, me zë të ulët, por që unë arrita ta dëgjoj. Po e ndez të parin për ty, o Zot, dhe dëgjoji fjalët e mia... Po e ndez të dytin për ty, o stërgjysh dhe dashamir i Zotit, dhe dëgjoji fjalët e mia... Po e ndez të tretin për ty, o njeri, që të dogjën për kishë dhe ti e ngrite këtu strehën tënde... Vura re se në një kamare të nxirë kishte edhe shumë shenja të tjera qirinjsh të djegur dhe e pyeta Majkën për priftin që e kishin djegur për kishë. Nuk e dogjën, më tha ajo, por e varën me këmbë përpjetë te lisi i madh në Bërce dhe poshtë i ndezën një turrë me kashtë thekri. I hidhnin kashtë dhe për pak i patën marrë flakë edhe flokët, po të mos dorëzohej. Mirë, tha më në fund, po ju jap çelësat e kishës. Por të nesërmen iku nga fshati dhe erdhi këtu në Ogradë, ku ngriti fshatin tij, te ky gur i madh ku nuk i erdhi asnjë ta shikonte derisa vdiq po atë dimër. Më pas njerëzit filluan të ndiznin qirinj këtu dhe shumë janë shëruar nga shpirti i tij. Pasi tha edhe ca lutje të tjera, Majka hyri në një kopsht të mbjellë me lakra, këputi dy blushtra të mëdha dhe m'i mbështolli përreth kofshëve të mia të holla, ku qenë shfaqur mëlçitë e lopës. Këto do të shërojnë, më tha. Këto, apo magjia jote? Të gjitha bashkë, biri im, të gjitha, edhe lakra, edhe Zoti, edhe

t'amli, edhe magjia, edhe mjalti edhe prifti. Hoxhën nuk e përmendi dhe unë e dija arsyen. Ajo kishte pasur një motër aty në fshat dhe, kur vdiq, nuk pat lënë asgjë që hoxhës t'ia jepnin për shërbimet e varrimit dhe ai ia kërkoi fshatit ato shpenzime, por kur as fshati nuk pati çfarë t'i jepte, hoxha preu dy rrënjë kumbulla në oborrin e të vdekurës dhe tha: "Mirë, po e marr vetë shpërblimin." Isha kurdisur mirë në gjithë këto tregime të Majkës dhe Mësuesi më vështronte me kureshtje.

"A shkojmë te Majka?"

Aq e papritur më erdhi pyetja e tij sa iu përgjigja me pyetje: "A je sëmurë?". Ai më tha se donte ta njihje këtë plakë treqindvjeçare, siç i kisha thënë unë, dhe u ngritëm të shkojmë.

8.

Derën na e hapi një nga nipat a stërnipat e saj, duke na thënë se Majka ishte e zënë. Me kë? – pyeta. Me Salkon, më tha ai. E ka kafshuar gjarpri dhe Majka po i bën magji. Në të vërtetë ajo i kishte nëpër duar dy lugët e drunjta, i kishte shtuar edhe një mashë hekuri, dhe, në një kosh aty pranë, ishin rrasur ca pula që kakarisnin si të çmendura, ishin të gjitha të zeza. Majka i merrte një nga një, ua hapte kloakën dhe e vinte mbi plagën e gjarprit. Salko rënkonte... Do vdes, do vdes, aman Majko, mos më lër të vdes. Nuk të lë Majka jo, se shkretohet bodrumi pa ty, i thoshte ajo. Pulat, njëra pas tjetrës ngordhnin duke thithur me të prapmen e tyre helmin e gjarprit. Një nga nuset e shtëpisë i plaste të ngordhurat në një thes të vjetër dhe nxirrte nga koshi të gjallat e ia afronte Majkës që t'ua vinte bythën te

këmba e Salkos. Më në fund njëra nga pulat qëndroi në këmbë, si e mërlitur, por këmbët e mbajtën dhe eci ashtu nëpër oborr. E thithën gjithë helmin, tha Majka.

“Shpëtova?”, pyeti i tromaksur Salkua.

“Edhe pak, edhe pak”, i tha plaka e moçme. “Atë që e nisi bytha e pulës e bitis bytha e qenit.” Mori xhezven nga soba dhe ia dha. “Do ta pish këtë çaj që e kam bërë me barishte dhe një dromcë mut qeni dhe do të bëhesh si kokrra e mollës.” “Oj të pirë”, tha ai, “jo mut qeni të jetë, por edhe mut derri!” “Ne këtu kemi vetëm qen...”, tha Majka.

Kur mbaroi punë me të dhe e përcolli, u kthye nga ne si për të na pyetur: po ju çfarë ju ka pickuar? Unë i tregova dëshirën e Mësuesit për ta takuar, por ajo s’po ma vinte veshin për ato që po i thosha dhe thirri nusen.

“Bëji një kafe Mësuesit”, urdhëroi me zë të ulët, por shumë komandues. Mësuesi dashka histori, tha duke folur më shumë me veten sesa me ne që ishim a nuk ishim aty. “Histori... apo jo, Mësues?” Mësuesi pohoi me kokë dhe në sytë e tij unë pashë dëshirë dhe kureshtje. “E po, o Mësues, që erdhe nga Shkodra të mësosh fëmijët tanë, dije se në këtë botë ka vetëm një histori... nga ç’ka qenë, ç’është e ç’do të jetë njeriu, asgjë nuk ka qenë, nuk është dhe nuk do të jetë përgjithmonë, ajo që një ditë të bukur ka mundur të jetë, ditën tjetër do të pushojë së qeni... E sa për fshatin tonë, mund të thuash apo të shkruash, se kam marr vesh që ti shkruan... shkruaj atëherë se në fund të botës apo në askund, fshehur në mjegull, ndodhet një fshat i quajtur Bukojna, ku lindin burra të cilëve u zbardhen flokët që fëmijë dhe që shohin më mirë natën sesa ditën. A e di, o Mësues, se çfarë thonë për burrat dhe djemtë e fshatit tonë? Nuk i ka lindur nëna prej barkut, por i ka lindur mjegulla

e Kallabakut. Qëkur lindin dhe derisa vdesin, janë fëmijë të mjegullës. Në pelena mjegulle i mbështjellin, kur dalin nga barku i nënës dhe në qefin mjegulle i fusin kur i përcjellin pas Kodrës, në varreza. Dhe e gjithë jeta mjegull u shkon nëpër botë, i rrëmbejnë ku të munden erërat e vjeshtës, përqafohen me shkëmbinj të në grykat e lumenjve, hanë bukë me natën e grinden me ditën... E vrasim shumë mendjen për këtë botë dhe për atë botë... Një qen më hante pulat këtu në oborr. Një, dy, tri... Kur t'i ha pulat qeni yt është njëlloj sikur të t'i vjedhë një rob shtëpie. Thashë me vete, më mirë pa qen, sesa pa pula dhe i hodha në kllak¹ barnishtet e mia, të nesërmen e morën djemtë dhe e groposën, as nuk i pyeta se ku. Por tani, more Mësues, më ka hyrë lemeria, kam thirrur Çinarçen dhe i kam dhënë një flori, që e pata vënë në ballë kur hyra nuse në këtë shtëpi, merre, i thashë dhe do të ma hapësh varrin dyfish të thellë. Dhe e di pse, more Mësues? Shoh çdo natë ëndrra sikur qentë më gërryejnë varrin e më nxjerrin kockat përjashta...”

Nusja solli kafetë. Majka e urdhëroi ta vinte te parvazi i dritares.

“Jo, jo e pi të nxehtë”, tha Mësuesi duke kujtuar se po e linin filxhanin në parvaz derisa të ftohej kafja.

“Pije si ta kesh qejfin ti, por prit sa të vij në dorën tënde... Kam marrë vesh se u mëson këtyre fëmijëve mendjequmësht se bota rrotullohet, apo jo?”

“Po, po”, tha Mësuesi si i zënë në faj.

“E po mirë, prit të rrotullohet bota, siç thua zotrote dhe të vjen kafja vetë te dora...”

Mua sa s’po më pëlçiste e qeshura nga kraharori, por e mbajta veten, se më vinte keq e turp nga Mësuesi dhe

1. Kllak – qull për qentë, bërë me krunde.

kisha frikë nga ndonjë magji e re e Majkës. Ajo më vuri re dhe më tha, ik ti se bëhet merak nëna, unë me Mësuesin do të flasim për punët e dy botëve.

U nisa të dal, por me derë gjysmë të hapur e pyeta:

“Çfarë gjarpri e pickoi Salkon, që i dhe të pijë çaj me mut qeni? Të tjerëve ua shëron vetëm me pula të zeza...”

“E po, ku shërohet ai pa mut qeni?! Është qerrata ky flokëkuqi i fshatit tonë, ma ka punuar një herë, që ta mbaj mend edhe në botën tjetër... Më thirri në bodrum dhe më pyeti, hë, çfarë do të ndodhë nesër? E di ti, magjibërëse se çfarë do të ndodhë nesër? Hëna do t’i zërë rrugën Diellit. Desh më vdiq me ato fjalë, atje në bodrum dhe gjithë natën në shtrat nuk gjeta rehat. Por ai qen e kishte lexuar në gazetë dhe gjithë gazetat që vinin në fshat i kishte djegur, që askush të mos merrte vesh se çfarë do të ndodhte. Mblodhi shumë burra e më thirri edhe mua. Hajde, magjibërëse, shpëtoje Diellin nga Hëna! Kur ç’të shikoje, papritur hëna ia futi gishtat në sy diellit dhe e verboi, u bë natë në mes të ditës! U trembëm të gjithë, por Stalini na thirri: Mos kini frikë, tani do ta çliroj Diellin nga Hëna! Pa mbaruar ai fjalën, filloi të vinte dita përsëri... E di ti, ishte ai kalipsi, që i thoni ju.”

Unë mbylla derën dhe ika, duke menduar për historitë që do t’i tregonin njëri-tjetrit Majka dhe Mësuesi.

9.

Burrat e Gushajës patën shkuar deri në filifistun për të pyetur për sëmundjen e fshatit të tyre, pyetën më të mençurit e shtatë krahinave, por gjithsecili u jepte mendjen e vet që nuk ngjante aspak me ato që thoshin të tjerët. I

ndërprenë kërkimet për të gjetur derman, vetëm kur një hoxhë turk në xhaminë e vogël të Prizrenit u tha që nga ajo sëmundje mund të shëroheshin të gjithë, kur të gjenin e të ngrinin shtëpitë në një vend ku dielli lind dy herë në ditë dhe hëna zhduket dy herë në natë. Qenkemi dënuar nga Zoti, thanë burrat e Gushajës, dhe iu nënshtruan këtij dënimi hyjnor. Por gratë vazhduan të kërkojnë dhe, kur dolën sipër në rrëzë të Majës së Zezë, vunë re një mëngjes se dielli që e kishin parë pak më parë që zhdukur, vrapuan më tutje dhe kur kapërcyen një kodër panë diellin që po lindte përsëri midis dy majave mbi kurorat e aheve. Ja ku është, thirrën ato dhe nuk deshën më të prisnin natën për të parë hënën. Ja, këtu mes dy maleve dielli lindka dy herë e këtu do të ngremë edhe ne shtëpitë tona.

Të gjithë ata që vite e vite më vonë niseshin me një barrë plaçka për të ndryshuar vendbanimin për ndonjë sëmundje, për varfëri apo për t'i ikur ndonjë gjaksi, duke pyetur andej-kënde, hasnin dikë që u thoshte, nëse doni të shpëtoni, shkoni në fshatin ku dielli lind dy herë çdo ditë dhe hëna zhduket dy herë çdo natë. Dhe kështu Bukojnës iu shtuan, që dymbëdhjetë breza më parë e deri vonë, familje dhe fise të reja që banorët e parë i quanin doshlanët... Në fund të fundit, edhe ata vetë nuk kishin mbirë aty, por kishin ardhur qindra vjet më parë, të përndjekur nga kryqtarë e priftërinj, me shpata e gërshtë në dorë që t'i vdisnin, t'u prisnin krahët, apo edhe më keq akoma, t'u prisnin gjuhën që ata kurrë të mos përsëritnin, atje ku shkonin, se në qiell dhe në tokë ka dy zotër: një Zot i së mirës dhe një Zot i së keqes. Kështu që ata i pranonin të ardhurit në fshat edhe pesë shekuj më vonë pas stërgjyshërve të tyre, u jepnin oxhak dhe pastaj hynin e dilnin dhe martoheshin me njëri-tjetrin brenda fshatit, çka nuk ndodhte në fshatrat matanë Gjalllicës.

Në të shumtën e rasteve, të ardhurit nuk sillnin sherr, përkundrazi, iknin nga sherri... Të parët erdhën Shundët, pas një sherrpërgjakje bjeshkësh në krahinat e tyre, ku, për një gardh vathe a për një puçek¹ e plloçë kripe për delet, ishin vrrarë e ishin prerë me farë e me fis. Shundi i parë erdhi vetë i nënti, por tetë të tjerët qenë të gjitha femra, e shoqja dhe shtatë vajza, ndërsa meshkujt e tjerë i kishin lënë kockat nëpër bjeshkë e shkrepë. Ai sollti me vete edhe një dash e një dele nga të cilat më vonë bëri tufën më të madhe në fshat, tufë që u rrit bashkë me shtatë vajzat e tij, vajzat që u bënë devojka dhe atëherë njerëzit e fshatit kuptuan se ato ishin më të bukurat e dheut apo më të bukurat që sytë e tyre kishin parë. Shumë shpejt djemtë zunë të këndonin një këngë që edhe sot, pas qindra vjetësh, i ka lënë varur në lule qershie dy vargje të saj:

“Zajde sënçe megju dve pllanine,
A ja legna megju dve vllahine”

Mësuesi i ardhur nga Shkodra, kur i dëgjoi, i përktheu dhe ne i mësuam e ua thoshim vajzave, shumë prej të cilave me siguri ishin stërstërmbesa të shtatë vajzave të bukura të Shundit të parë. “Shkoi dielli ndër dy bjeshka, unë u shtriva n’dy vllaheshka!” Sot është një lagje e vogël brenda Mëhallës së Poshtme që quhet “Shundët”, por me siguri fara e Shundit të parë është mbjellë edhe në tërë kopshtet e të dy mëhallëve të mëdha: e poshtmjia dhe e epërmja.

Pastaj erdhi kërthija e dy çifutëve që u zhdukën nëpër terr e llohë dhe i sollën fshatit, vit pas viti, të gjitha shpikjet

1. Puçek – gropë e vogël në gur e mbushur me ujë.

e botës, që nga dylbitë që i mbante gjyshja ime, e deri tek ajo që më plaku prej tyre e quante kutia që nuk harron dhe që ishte një arkë bojë kafe, e cila mbante nën kapak një pllakë të zezë që rrotullohej pas kurdisjes dhe, kur i ngulje sipër një gjilpërë, fillonte të këndonte. “Nuk e harron asnjëherë këngën?”, pyeti një herë gjyshja ime dhe plaku i Isakëve i tha: “Asnjëherë, kjo është kutia që mban mend”.

Në fillim ajo mbante mend vetëm këngë që vinin përtej Tetovës, për një shpend që pinte ujë në cep të Vardarit, apo për Biljanën që lante teshat në ujërat e tij dhe unë nuk e dija në ishte çezmë, burim apo përrua ky Vardari. Më vonë e mësova që ishte një lumë i gjatë sa Drini ynë i Zi, vetëm me një ndryshim, rridhnin në drejtime të kundërta. Pastaj, pak para luftës, kur në fshat erdhi një major italian, përveç topave të futbollit dhe fanellave që në shpinë kishin të shkruar fjalën “Juve”, solli edhe ca pllaka të tjera të zeza dhe kutia filloi të mbante mend edhe këngë italiane, si dhe një tjetër që i këndohej një xhixhileje, por që nuk merrej vesh përse ia këndonin. Në anët tona, kur i këndohet një vajze, dihet përse i këndohet... një vajzë nga Zapodi u martua me rreshterin e fshatit tonë dhe i kënduan “Azize, vajzë e bukur, bëre një çudi të madhe”. Apo kënga e famshme për Xhemulën e Krushevës që kur e përzuri vjehrra, një brecujë¹ e bollushkë, u rimartua në Shishtavec me një dasmë tri herë më të madhe se e para apo tjetra për Zarifën nga një fshat i Grykës së Vanave që një burrë e rrëmbeu dhe e bëri grua me zor e i këndonin: “Moj Zarife rrumbullake, pse s’qëndrove me patllake? Ç’ka me ba Zarifja e shkretë, kur më ra ushkuri n’rekë...” Dhe pllaka e fundit që kishte ardhur te kutia që nuk harronte, ishte për

1. Brecujë – grua e vockël, e kërrusur.

ca vrasje dhe gjeneralë... “Me shtatë gusht dyzet e nanë, erdhi haberi në Tiranë, sot vajton e gjithë Mirdita, na u vra shoku Bardhok Biba, Mehmet Shehu n’kamb asht çue, gjeneral Gjinin ka urdhnue”, dhe nuk e di si vazhdonte më tutje. I mbaj mend të gjitha këto, sepse djemtë e asaj shtëpie i kisha kushërinj, ngaqë gjyshja ime e kishte martuar njërin nga vajzat në derën e të gjitha shpikjeve të botës. Hera-herës ata nuk ma hapnin kutinë magjike, po të mos u çoja dardha ambëlcore nga kopshti ynë. Një ditë, kur dardhat qenë mbaruar, unë u thashë: “E di emrin e vërtetë të kësaj kutie, ma tregoi vëllai, e quajnë gramafon.” “Gramalesh”, u hodh më i madhi prej tyre, “e çka don me thënë?” Kur u thashë se shkruan zërin për të mos e harruar, ai m’u kërlësh: “Jo i murrëm, por i currëm! Atë po thotë edhe gjyshi ynë, mban mend, se nuk harron.”

* * *

Ardhësit e tretë nuk u pritën me shumë dëshirë dhe madje u bë një taralushë¹ e madhe për ditë të tëra: t’i pranojnë apo jo. Sepse i pari i tyre kishte vrarë një djalë me dorën e vet dhe disa thoshin s’duam vrasës në fshat, të tjerët e mbronin duke thënë se ka vrarë për nder, një grup i tretë nuk përzihej dhe priste si do të vendosnin ata që grindeshin çdo mbrëmje në një nartavan², ku burrat e fshatit pinin kafe. Pak nga pak u mësua se nga vinte dhe pse vinte aty ai burrë i gjatë e i drejtë, me flokë të bardhë e çibuk të zi, që kishte mbërritur me katër kuaj plaçkë, me fëmijë dhe një grua që thoshin se ishte e çmendur.

1. Taralushë – grindje, rrëmujë.

2. Nartavan – dhomë përdhese, ahër.

Vinte nga Bjeshkët e Namuna dhe shumë shpejt u mësua edhe çfarë e kishte shtyrë deri aty në Bjeshkët e Sharit. Thuhej se ishte një burrë shumë i nderuar, me kalë shale, me qostek e alltie, por që iu thartua sofrë, kur gruaja e tij hodhi vajguri në mish; e gjeti një ditë te mullari i barit me një djalë të ri nga fshati, të kapërthyer me njëri-tjetrin si kulprat e duke mjaullitur si macet në shkurt. Nxori alltien, ua drejtoi të dyve, por nuk e shkrepë, i tha djalit të ngrihej e të ikte dhe e përcolli duke i thënë:

“Unë s’po të vras, por ruaju se të vret goja jote”.

Djali iku me rraqe në dorë dhe as pati kohë të mendonte për burrin që sapo kishte çnderuar. Shumë muaj më vonë, ndërsa po luanin e bisedonin ndër shokë, kaloi ai burri andej dhe të gjithë u çuan në këmbë për ta nderuar, vetëm ai që ishte zënë me të shoqen, nuk luajti vendit. Pse po i çoheni këtij? - pyeti. Gjekës i çohet tanë Malsia n’kambë, i thanë. E po unë s’kam pse i çohem, se m’ka gjetë mbi grue dhe ja ku jam i gjallë ndër ju... Fjala bëri udhë deri në vesh të Gjekës dhe ai i shkoi dashnorit të gruas mu në oborr të shtëpisë:

“A të pata thanë, ruej se të vret goja jote?”, dhe ia numëroi gjithë plumbat e alltisë.

Nuk iku nga pushka, por që nga dita që e gjeti me dashnor, gruaja as hante, as pinte. “Më vrit”, i thoshte burrit, dhe kur ai vrau jaranin, ajo iku nga shtëpia pa shami në kokë. U çmend gruaja e Gjekës, thanë njerëzia. Askush nuk e mori vesh se ku shkoi e ku humbi. Një ditë Gjeka ra në Ulqin dhe në Pazar pa një grua të çmendur, që shkante dyqan m’dyqan duke thënë fjalë pa kuptim. Atij i ngriu faqja e majtë, se iu duk si gruaja e vet që kishte ikur nga shtëpia pa shami në kokë. “E kujt je, moj fisnike?”, e pyeti dhe mori përgjigjen plumb. “Jam nusja

e Gjek Gjeloshit”. Pyeti në Pazar dhe i thanë që nuk e njihnin, por se ajo, kujtdo që e pyeste i thoshte: “Jam nusja e Gjek Gjeloshit”. Ai e kërkoi përsëri, e hipi në kalë të shalës dhe e çoi në shtëpi. Të keqen që ke brenda, nuk duhet me e qitë jashtë, tha, dhe që atë ditë mendoj ta linte fshatin.

Kur e çmendura vdiq, fshati ynë nuk lejoi të varrosej në varreza, por i treguan se pak më tutje ishin “Varrezat e kaurëve”, të vjetra që para Turqisë dhe atje e shtinë në dhe. Edhe tani, dyqind apo treqind vjet më vonë, kur ata janë përzier me fshatin në martesë dhe miqësi, janë bërë myslimanë, përsëri të vdekurit i varrosin atje ku patën çelur varrin e parë të familjes. Ende tregohet se djali i parë i fisit të tyre, Nik Gjeloshi, që ra në dashuri me një vajzë të Shundëve, vdiq pak para dasmës së vet, bash ditën që u çel dasma. Një zot e di për çfarë arsye, e fejuara i pat çuar fjalë se nuk do të martohej me të pa u bërë synet. Ai e donte vajzën dhe ia plotësoi dëshirën, por ngaqë berberi i Cërnalevës ishte diku larg, ai e bëri rrethprerjen te berberi i Pakishës që nuk ja thoshte zejes së vet. U infektua i shkreti djalë e vdiq dhe, në krye të varrit, Gjek Gjeloshi i foli sikur të ishte i sigurt që i vdekuri po e dëgjonte: “Eh, mor bir, me Krishtin u prishe, me Muhametin nuk u takove, veç dreqi e di se ku kanë me t’çue!” Që nga ajo vdekje, lagjja e tyre mori emrin e Nikës, ata iu përshtatën zakoneve të fshatit dhe të gjitha i bashkuan me të, përveç varrezave që i ruajtën denbabaden, ato të kaurëve.

Nga tre karvanët e parë me të ardhur janë shtuar aq shumë pasardhësit, saqë shumica nuk e dinë që e kanë prejardhjen nga Shundët, Çifutët apo Malësorët. Gurë e shkrepë është Gora, thoshin deri në shtatë krahina më tej,

por e ka shpirtin e butë si revania që bëjnë dhe e thithin sherbetin pa u ndërë. Por vetë bukojnasit thoshin se çdo karvan që erdhi na shtoi diçka: i pari na shtoi bukurinë, i dyti mendjen dhe i treti na forcoi zemrën. Prandaj njerëzit, kur dëgjonin se është një vend ku dielli lind dy herë e hëna perëndon dy herë, e kërkonin dhe, në mos nguleshin aty, nuk e harronin.

10.

Por i ardhuri i fundit e pati më të vështirë me fshatin tonë. Për gjashtë vjet nuk i dhanë të drejtën as për oxhak dhe as për varr, por jo për faj të tij; më shumë prej kaçakëve të tjerë që i kishte miq. Ai erdhi në fshat si sejmen për të ruajtur shtëpitë nga hajdutët, që, kur burrat ishin në kurbet, vidhnin ç'të gjenin: bagëti, rroba shtrati e rroba për t'u veshur, kuaj e gomarë, deri edhe bukën nga magjja. Vite më parë tregonin që një fshatarin tonë e kishin vrarë për t'i marrë tre palë opinga, që i pat blerë në Prizren dhe po i sillte në shtëpi, i dolën te Buka, zunë një ferrë dhe e palosën. Një tjetri i dolën për t'i marrë kalin dhe ai në fillim rezistoi, por kur ia ngrehën pushkët, ua dorëzoi kalin duke u thënë me shqipen ende të pamësuar mirë: "Kam kala tjetër... ju të vrisni për openga e jo më për një kala shale...".

Prej bëmave të shokëve të zejës së vet, nuk e donin shumë sejmenin e ri, se sa për trimëri nuk vinin tjetër përpara tij. Në vitin 1918, në krahinën e Gorës u vendos administrata serbe, meqë kufiri lëvizte andej e këndeja sa herë që frynin erërat e mbrapshta të politikës. Në atë kohë vepronin tridhjetegjashtë kaçakë, të cilët ishin shpallur në kërkim e në krye të listës ishte edhe kaçaku i Kollostrezës,

sepse kishte vrarë sekretarin e Prefekturës së Prizrenit, që e gjetën të zhveshur e pa çizme, hedhur në një arë. U mor vesh që serbin e kishte vrarë kaçaku i Kolloshtrezës edhe nga një telegram që ai vetë i dërgoi Bajram Currit.

Kështu e shkonin jetën kaçakët, herë për vete, herë për atdhe, shpesh nuk dihej kufiri ndarës midis hajnisë dhe politikës. Një pe e ndan të mirën nga e keqja te këta, pat thënë Mulla Isufi i Bukojnës, njeriu që kishte më shumë libra në shtëpi se gjithë të tjerët, të mbledhur bashkë. Ngaqë ishte më i dituri, edhe kur erdhi Komisioni Ndërkombëtar i Ndarjes së Kufijve, u përpoq shumë që gjithë Gora të përfshihej në territorin e Shqipërisë, por arriti vetëm çerekun. Ai kishte libra, por nuk kishte florinjte e Serbisë, që bashkë me Prizrenin mori edhe 18 fshatra të Gorës. Kur Zogu u bë mbret dhe nuk luftohej më për kufij, kaçaku i Kolloshtrezës erdhi në fshatin tonë dhe kërkoi të jetonte aty. Nuk i dhanë tym! Por ai nuk u mërzit nga ky refuzim dhe nisi të ndërtojë një kanal uji, për të vaditur arat dhe kopshtet në Ograda. Vetëm uji e afroi me fshatin. “Po u përziën ujërat, përzihen edhe gjakrat”, pat paralajmëruar Majka. “Kot e thonë atë fjalën që njerëzit vriten për gjak, në të vërtetë njerëzit vriten për ujë!”

Kur i dhanë të drejtën e tymit ndërtoi një shtëpi me pus në oborr, se nuk donte t’i nxirrte gratë e shtëpisë të mbushnin ujë në çezmën e fshatit. Hera-herës shokët e tij e plaçkitnin fshatin dhe e keqja mbetej në shpinën e tij. Pse vini këtu, u thoshte, dhe një ditë, për t’i hequr qafe, u thirri t’i shkonin pas, për t’u treguar ku kishte plaçkë e të mos trazonin këtë fshat të varfër kurbetçinjsh. Dhe shkuan të grabisin pajën e një vajze të pasur në Tetovë, por ajo qe grabitja e fundit. Dikush nga shtëpia e vajzës qëllloi me nagant dhe plumbi e zuri kaçakun e Kolloshtrezës. A

ishte ndonjë plumb i helmatisur, apo ngaqë ecën dy ditë nëpër borë e llohë, këmba iu gangrenizua dhe në krye të tri javëve vdiq. Në varrim shkoi gjithë fshati dhe plot kaçakë nga fshatrat anëpërtej Gjalllicës. Atëherë, por edhe sot e kësaj dite, në fshatin tonë, para se ta fusin kufomën në dhë, hoxha pyet: Hej xhemaat, a ja bëni hallall kësaj xhenazeje? Hallall... Një herë, dy, tri herë. Kështu pyeti hoxha edhe për kaçakun e Kolloshtrezës. Shumica thanë hallall, hallall, por u dëgjuan edhe pëshpërima. “Si e njihni këtë njeri, xhemaat?”, pyeti hoxha përsëri.

“Allahbiler”, tha njëri. “Zoti e di!”

“Çimbiler”, tha i dyti. “Kush e di!”

“Hajnbler”, tha i treti dhe ky ishte Mulla Isufi. “Hajnat e dinë!” Kaçakët u ndezën dhe njëri prej tyre nxori alltien e ia vuri në ballë, bash nën rrethin e çallmës. Mulla Isufi nxori të tijën. Shumë pak njerëz e dinin se, veç librave e çallmës, ai kishte sjellë nga Prizreni edhe një alltie sermi të punuar te një nga armatorët e qytetit të lashtë, të cilin Mulla Isufi nuk e quante me emrin e vet, por “Qyteti i Parajsës”. Grykat e dy kobureve shihnin njëra-tjetrën dhe sytë e dy burrave shkrepnin ballaballë. “E pashë veten brenda syrit të tij”, do të tregonte më vonë Mulla Isufi. Por i pari i kaçakëve i thirri shokut të vet: “Ule armën, nuk qëllohet në çallmë!” Po atë ditë që e varrosën, ata shkuan në Tetovë dhe plaçkitën e dogjën kryekreje shtëpinë që qëlloi shokun e tyre.

Familja e kaçakut nuk lëvizi nga fshati dhe, sot e kësaj dite, ka portën më të bukur, me dërrasë Prizreni e me sumbulla të mëdha Mostari, si në portat e sarajeve. Edhe pse me portat më të bukura, edhe pse disa nga djemtë u martuan me vajza të fshatit, ato asnjëherë nuk u mblodhën të këndojnë përpara asaj shtëpie.

“Mos shkel aty ku përzihet hajnia me pulitikën”, thoshte Majka.

“I thonë politikë dhe jo pulitikë”, e korrigjonte Salko kur e dëgjonte.

“Thuaji po deshe edhe gjelitikë, njëlloj është”, ia kthente ajo. “Të gjithë ata që kanë ardhur e janë ngulur në fshatin tonë, kanë ikur nga sherri e nuk kanë sjellë sherr, derisa hyri ajo që ti e quan politikë dhe unë pulitikë. Që atëherë sofra nuk të ngop, jastëku nuk të çlodh e kroi nuk të freskon. Dhe a e di pse? Sepse ajo ka motër binjake hajninë. Do t’ia dëgjojmë virrmen ndonjë ditë dhe do të na vijë mendja furtunë, do të sulet të na ndërrojë gjakun dhe shpirtin.”

11.

Tri ditë pas konferencës së parë, asnjë familje nuk kishte pranuar ta çonte vajzën në aksion. Nuk i kemi pjellë vajzat për t’ia dhënë aksionit, thoshin nënat e tyre. I thoshin këto fjalë aq në shtëpi, duke fshirë oborrin, te çezma kur mbushnin ujë apo çonin bagëtinë për të pirë, kur gatuanin bukën në magje dhe flisnin me vete a me brumin që e shtronin në çerep. Ndërsa burrat ishin më të heshtur. Flisnin me vete, por jo me njëri-tjetrin. Kishin frikë se fjala e tyre mund të bënte këmbë e të shkonte gjer në bodrum, atje ku Salko kishte thënë në njërin nga konferencat se ai, po të kishte edhe njëqind motra, të gjitha do t’i kishte çuar në aksion. Pastaj, si me marifet e gjoja pa qëllim, u kishte kujtuar vrasjen e arushës. Shkeli në brezin e butë, prandaj e hëngri një automatik komplet, kishte thënë për arushën.. Brezi i butë ishte një rrip i gjerë toke, i punuar imët në

tërë gжатësinë e kufirit, që na ndante me shtetin tjetër. Dhe fshati ynë kishte një vijë kufitare shumë të gjatë, thuajse një rreth të plotë, vetëm me një dalje: ajo në drejtim të grykës së Vanave. Të gjitha arat e livadhet matanë brezit të butë mbetën djerrë e pa u kositur. Qindra dynymë të tjerë ara, livadhe, pyje na i kishin marrë vite më parë, kur patën ardhur ca njerëz nga Rusia, Franca apo Anglia që kishin një emër të çuditshëm: Komisioni i Caktimit të Kufijve. Kur patëm shkuar të punonim atyre anëve, babai më pat thënë një herë, duke më treguar me dorë se atje përtej qenë tokat tona. Gjithë livadhi nën kalldrëm është yni, janë më shumë se tetë dynymë, në krye është edhe një burim uji shumë i mirë, ujë lajthie. I shikonim nga larg dhe nuk shkonim dot as t’i punonim, as të mrizonim delet, as të mblidhnim bar apo dru, as të kërkonim dredhëza. Ushtarët ruanin nga të dyja anët e kufirit dhe ishte tmerr të shkelje në brezin e butë e të kaloje matanë, i haje plumbat si arusha! Vetëm pas vrasjes së arushës ndjeva tmerrin e vërtetë të një aventure, që më kishte ndodhur dy vjet më parë. Duke kullotur lopët anës brezit të butë, hodha sytë andej nga ishte livadhi ynë dhe pashë një lulanjë të mrekullueshme, kurrë lule më të bukura s’më kishte zënë syri. Ushtarët tanë kishin lëvizur teposhtë, drejt Gurit të Shqipës dhe isha i sigurt se syrit të tyre mund t’u shpëtoja, por nuk e dija se ku mund të qenë futur ata të shtetit tjetër. As tani nuk e kujtoj se çfarë dalldie më kapi dhe u bëra lepur deri te livadhi ynë, por që nuk qe më i yni qysh prej tetë vjetësh, kur dy shtetet ishin grindur e dreqosur me njëri-tjetrin. Këputa shpejt e shpejt disa nga lulet, që m’i zuri syri e dora, dhe ia dhashë vrapit për të ikur. Prisja të më thërrisnin nga mbrapa “Stoj, ne merdaj!”, por po më ndiqte vetëm një heshtje vrastare. Kur kalova mbi brezin e butë, më duket se zemra dhe